

Components of an Ideal Society in Contemporary Iranian Poetry: A Case Study of Selected Poems by Malek o-Sho'ara Bahar and Ahmad Shamloo

Leila Moradi

Mohammad Sadeqh

Tafazoli*

Hojatolah Gh Moniri

Nahid Azizi

Ph.D. in Persian Language and Literature, Borujerd Branch, Islamic Azad University, Borujerd, Iran. E-mail: lmoradi@tvu.ac.ir

Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Borujerd Branch, Islamic Azad University, Borujerd, Iran. E-mail: m.tafazoli@iaub.ac.ir

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Borujerd Branch, Islamic Azad University, Borujerd, Iran. E-mail: hojatolah.ghmoniri@iau.ac.ir

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Borujerd Branch, Islamic Azad University, Borujerd, Iran. E-mail: n.azizi@iaub.ac.ir

Print ISSN:

2251-7138

Online ISSN:

2476-6186

Article Type:

Research Article

Article history:

Received February 07, 2022

Received in revised form September 10, 2022

Accepted July 16, 2022

Published Online January 06, 2025

Keywords:

Contemporary Poetry,
Ideal Society,
Malek o-Sho'ara Bahar,
Ahmad Shamloo

ABSTRACT

The concept of an ideal society (utopia) has been a fundamental aspiration of humankind since the dawn of urban civilization. Throughout history, individuals from various social classes—regardless of language, ethnicity, or background—have pursued human happiness and the material and spiritual well-being of society. In this pursuit, they have resisted forces of corruption and chaos that seek personal gain at the expense of collective harmony. Committed and idealistic writers and poets have played a crucial role in this endeavor, condemning vulgarity while advocating for justice, equality, law, order, and freedoms of thought and speech. This paper employs content analysis to examine the works of two prominent Iranian poets, Malek o-Sho'ara Bahar and Ahmad Shamloo, exploring their visions of an ideal society. Bahar, as a politician and intellectual, envisions a free, independent, and modern Iran founded on national and spiritual values. Shamloo, while continuing Bahar's pursuit of an ideal society, aligns his literary efforts more closely with leftist socio-political movements, reflecting a modernist approach in his poetry.

Cite this Article: Moradi, L., Tafazoli, M. S., Gh Moniri, H., Azizi, N. (2025). Components of an Ideal Society in Contemporary Iranian Poetry: A Case Study of Selected Poems by Malek o-Sho'ara Bahar and Ahmad Shamloo. *Literary Text Research*, 28 (102), 41-76. <https://doi.org/10.22054/ltr.2022.66440.3525>

© 2016 by Allameh Tabataba'i University Press

Publisher: Allameh Tabataba'i University Press

Homepage: <https://ltr.atu.ac.ir/>

DOI: <https://doi.org/10.22054/ltr.2022.66440.3525>

ATU
PRESS

Introduction

Social issues that directly or indirectly play a role in the formation of literary structure can be examined in three dimensions: economic, political, and cultural. All three, in relation to each other, determine the total social structure of people in a certain political area and boundary. For example, unstable economic conditions, including poverty, unemployment, hunger, and their consequences, lead to the formation of helpless, hopeless, and defeated social personalities. Political and social changes can also develop combative and right-seeking individuals, while ignorance and stagnation can dull the personality of individuals. Objectives such as life orientations and the entire intellectual range of a person are formed in the society in which he lives. In fact, society shapes a person's personality. Moral principles are shaped under the shadow of moral values such as altruism, knowledge, and religiosity.

"Literature is an inseparable part of the cultural complex. It is not possible to separate literature from culture and directly link it to economic, social, and other factors. These factors affect culture as a whole. Literary life is an inseparable part of cultural life" (Bakhtin, 1934).

The inseparable connection between art and literature and society has caused writers and poets to use elements such as simile, metaphor, symbol, and poetic emotion to visually narrate social situations and to display social events and happenings in their works like a mirror.

The poetry of poets during the Awakening period is a realistic reflection of social conditions. As every new and emerging phenomenon is accompanied by feedback until it is internalized in the core and context of society, the poetry of poets during the Constitutional period and after it has a more critical aspect. The poet expresses social changes in the field of his art and at the same time expresses concerns and reflects the challenges of society.

In the 19th century, critics such as Madame de Staël and philosophers such as Hegel and Marx analyzed the relationship between society and literature. Marxist criticism has a long history. Marx believed that all mental (ideological) systems are the product of real social and economic developments. The material interests of the ruling social class determine how people, individually or collectively, view human nature.

Marx believed that what we call culture is not an independent reality, but rather it originates from the historical conditions in which humans create their material lives. Therefore, literature both arises from culture and shapes culture. "The literary realm of each society originates from its culture and social structure, and this is why the sociological explanation of literary works must be based on the culture and value standards of that society" (Sotoudeh, 1999).

Societies, from the simplest to the most complex, are constantly dynamic and evolving, and in this evolutionary process they produce special thoughts. For this reason, literary works in different cultural and social areas have different

characteristics. They have never been and are not the same, and this issue reflects the dynamic nature of human societies. Sociology of literature studies the relationship between social, political, and economic developments and the intellectual structures of the writer or poet. The poet or writer is a complete mirror of his or her social situation. On the other hand, "the creation of a work with the continuity of memories, due to the association of meanings and the excitement that is created in the mind, transforms the reader's inner world into an active and vibrant world" (Islami Nadushan, 1991).

Literature Review

Among the studies that have analyzed literary works with a utopian approach, the following can be mentioned:

"Ideal Society in Contemporary Literature Based on the Poetry of Parvin Etesami, Nima Youshij, Akhavan Sales, Forough Farrokhzad, Sohrab Sepehri, Ahmad Shamloo, and Fereydoun Moshiri" (2015) is a thesis by Humaira Konani under the guidance of Dr. Hojjatollah G. Moniri, which examines the characteristics of an ideal society in the works of selected contemporary poets.

"A Study of the Concept of Utopia from the Perspective of Akhavan Sales" (2014) by Yousef Ali Abbasabad and Sedighe Soleimani. This article seeks to answer the question of how the elements of utopia are used in Akhavan Sales' poetry in his thought and poetry, and to what bases the scope of utopia concepts is limited.

"In Search of Nowhere to Go (A Comparative Study of Utopia in the Poetry of Gibran Khalil Gibran and Sohrab Sepehri)" (2012) by Farooq Nemati. In this article, based on the American school of comparative literature, the two poets' views on the category of utopia and its characteristics are examined.

The article "Analysis of the Structure of the Ideal Society in the Poetry of Sohrab Sepehri and Gibran Khalil Gibran (With a Look at the Utopia of Farabi and Thomas More)" (2013) by Sedighe Alipour and Hamid Reza Kharazmi.

The article "The Place of Poetry and Poets in the Utopia of Mehdi Akhavan Sales and Ahmad Shamloo" (2013) by Hassan Soltani Kohbani and Zahra Zamani, which is very holistic and less concerned with the study of utopian components corresponding to the structure of the ideal society separately and with social analysis, which is the main issue of this research.

"Components of Utopian Society in Shamloo's Poetry: A Comparative Look at Some of the Views of Farabi and Thomas More" (2019) by Sedighe Alipour and Mahboobeh Rahi Zadeh. In examining Shamloo's ideal society, this article compares Farabi and Thomas More in terms of the utopian component in Shamloo's poetry and concludes that the structure of Shamloo's ideal society consists of citizens who put rationality at the forefront of their affairs in managing social affairs and who value freedom and altruism, and in which ownership and distribution of wealth have

a public and universal aspect, and society is a healthy platform for realizing justice and freedom.

“A Picture of an Ideal Society in the Literature of Gibran Khalil Gibran and Nima Youshij”, (2015) written by Sakineh Saremi-Garoi and Abbas Talebzadeh Shushtari. The authors of the article have aimed to make a comparison in the field of an ideal society between the views of Gibran Khalil Gibran and Nima Youshij and to reflect on the issues that an ideal society needs.

“The Virtuous City(Utopia) in Contemporary Poetry” (2001) Mahmoud Nejati-Rad’s thesis under the guidance of Dr. Jafar Hamidi, which is a discussion of poets who were active between the two revolutions (the Constitutional Revolution and the Islamic Revolution) and have left behind poems about the components of an ideal society.

Methodology

The present study is a theoretical study conducted using the “descriptive-analytical” research method, and the data collection method is documentary (library).

Conclusion

The present study seeks to determine what and how the “components of an ideal society in contemporary Iranian poetry” are, by conducting a case study and selecting two prominent figures (classical and modernist), namely Malek o-Sho'ara Bahar and Ahmad Shamlou, and has reached the following results: Malek o-Sho'ara Bahar, as a distinguished and moderate representative of the constitutional literature movement, considers a humane and ideal society—in the territory of his birthplace, Iran—as a society that, while preserving ancient traditions and rituals and reviving the glory and greatness of the past, also accepts the modern mechanisms of today.

مؤلفه‌های جامعه آرمانی در شعر معاصر ایران: با مطالعه موردی سروده‌های ملک الشعرای بهار و احمد شاملو

لیلا مرادی

lmoradi@tvu.ac.ir

محمدصادق تفضلی *

نویسنده مسئول، استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد بروجرد، دانشگاه آزاد اسلامی، بروجرد، ایران.
رایانامه: m.tafazoli@iaub.ac.ir

حجت‌اله غنیری

hojatolah.ghmoniri@iau.ac.ir

ناهید عزیزی

استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد بروجرد، دانشگاه آزاد اسلامی، بروجرد، ایران. رایانامه: hojatolah.ghmoniri@iau.ac.ir
استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد بروجرد، دانشگاه آزاد اسلامی، بروجرد، ایران. رایانامه: n.azizi@iaub.ac.ir

چکیده

جامعه آرمانی (آرمان‌شهر) آرزویی بسیار دیرین -از بدو شهرنشینی بشر تا به امروز- بوده و در تحقق این آرزو هر یک از طبقات و اقشار مختلف جامعه که دغدغه خوشبختی و سعادت مادی و معنوی آدمی -فارغ از زبان، رنگ، نژاد و...- را در سر می‌پرورانده، قلم یا قدمی فراخور استعداد و توان خویش برداشته و به این طریق کوشیده، سدی محکم در برابر کج‌اندیشی و کج‌رفتاری جریان‌های باطلی باشند که همواره منفعت خود را در بی‌نظمی و آشفتگی اجتماع جست‌وجو کرده‌اند. در این میان، نویسندگان و سخنوران متعهد و آرمان‌گرا نیز خاموش ننشسته و با ذوق و قریحه خویش، ضمن تقبیح پلیدی و پلشتی‌ها، جامعه را در مسیر چشم‌اندازهای مطلوب و مثبتی چون عدالت و برابری طبقاتی، نظم و قانون‌مندی، آزادی اظهار عقیده و مواردی از این دست، رهنمون آمده‌اند. بر همین پایه، جستار حاضر در پی آن برآمد تا به شیوه تحلیل محتوا و (فن کتابخانه‌ای)، سروده‌های دو تن از سخنوران نام‌آشنای سستی و نوگرایی معاصر ایران؛ ملک‌الشعرا بهار و احمد شاملو را از نظر گذرانده و شاخصه‌های انسانی و آرمانی مورد توجه و تأکید آنان را به خواننده بنمایاند. در این مقایسه، آنچه به دست آمد به طور خلاصه عبارت است: بهار به عنوان ادیبی سیاستمدار و فرزانه در پی ساختن ایرانی مستقل، آزاد و مدرن -بر پایه شاعر و نمادهای ملی و معنوی- است. شاملو نیز ادامه‌دهنده راه بهار در مسیر اهداف آرمانی و تجدد-طلبانه است؛ با این تفاوت یا تمایز که شاملو در گستره بلندی از عمر ادبی خود، اهداف یاد شده را با سازوکارهای جناحی -سیاسی موسوم به چپ (سوسیالیسم) یا نزدیک به آن، دنبال می‌کرده است.

شاپا چاپی:

۲۲۵۱-۷۱۳۸

شاپا الکترونیکی:

۲۴۷۶-۶۱۸۶

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله

تاریخ دریافت:

۱۴۰۰/۱۱/۱۸

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۱/۰۶/۱۹

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۱/۰۴/۲۵

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۰/۱۵

کلیدواژه‌ها:

شعر معاصر،

جامعه آرمانی،

ملک‌الشعرا بهار،

احمد شاملو.

استناد به این مقاله: مرادی، لیلا، تفضلی، محمدصادق و غنیری، حجت‌اله، (۱۴۰۳). مؤلفه‌های جامعه آرمانی در شعر معاصر ایران: با مطالعه

موردی سروده‌های ملک‌الشعرا بهار و احمد شاملو. متن پژوهی ادبی، ۲۸(۱۰۲)، ۴۱-۷۶.

<https://doi.org/10.22054/ltr.2022.66440.3525>

© ۲۰۱۶ دانشگاه علامه طباطبائی

ناشر: دانشگاه علامه طباطبائی

آدرس سایت: <https://ltr.atu.ac.ir>

۱. مقدمه

موضوعات اجتماعی که به طور مستقیم و یا غیرمستقیم در شکل‌گیری ساختار ادبی نقش دارند در سه بُعد اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، قابل بررسی هستند. این هر سه در ارتباط با یکدیگر، مجموعه ساختار اجتماعی مردم را در یک محدوده و مرز سیاسی معین می‌کند. به طور مثال، اوضاع نابسامان اقتصادی از جمله فقر، بیکاری، گرسنگی و تبعات آن، موجب شکل‌گیری شخصیت‌های اجتماعی در مانده، ناامید و شکست‌خورده می‌شود. گاهی نیز تغییرات سیاسی، اجتماعی افراد مبارزه‌جو و حق‌طلب را پرورش می‌دهد. همچنین نادانی و جهل، آثاری چون خمودگی و رکود شخصیت افراد را موجب می‌شود.

«جامعه، گروه وسیع و پردوامی است، مرکب از کثیری زن و مرد که وجوه اشتراک فراوانی دارند و برای بقاء و استمرار خود، همکاری می‌کنند و سازمان‌های متعددی به وجود می‌آورند» (آگ‌برن و نیم کوف^۱، ۱۳۷۵: ۱۱۹) خود واقعی، ویژگی‌های شخصی و کنش‌های انسان در جامعه صورت می‌گیرد. اهدافی همانند جهت‌گیری‌های زندگی و تمامی گستره فکری آدمی در جامعه‌ای که زیستگاه اوست، شکل می‌گیرد. در واقع، شکل‌دهنده شخصیت آدمی، جامعه است. اصول اخلاقی که انسان‌ها نسبت به آن متعهد هستند در سایه ارزش‌های اخلاقی‌ای چو: نوع-دوستی، دانش‌اندوزی، دین‌مداری و... شکلی می‌گیرند.

«ادبیات، بخشی جدایی‌ناپذیر از مجموعه فرهنگی است. جدا ساختن ادبیات از فرهنگ و پیوند دادن مستقیم آن به عوامل اقتصادی، اجتماعی و دیگر عوامل، امکان‌پذیر نیست. این عوامل بر فرهنگ در مجموع تأثیر می‌گذارند. زندگی ادبی بخش جدایی‌ناپذیر از زندگی فرهنگی است» (باختین^۲، ۱۳۷۳: ۱۱۷)

پیوند ناگسستنی هنر و ادبیات با جامعه، باعث شده است تل‌نویسندگان و سرایندگان جهت روایت تصویری اوضاع اجتماعی، عناصری چون تشبیه، استعاره، نماد و عاطفه شعری را به کار گرفته و آینه‌وار حوادث و رخداد‌های اجتماعی را در آثار خود به نمایش بگذارند.

شعر شاعران دوره بیداری، انعکاس رئالیستی اجتماعیات است و چون هر پدیده نوظهور و جدید - تا زمانی که در بطن و متن اجتماع درونی شود - با بازخوردهایی همراه است. بر همین

1. AgBurn
2. Bakhtin, M.

اساس، شعر شاعران دوره مشروطه و بعد از آن، بیشتر جنبه انتقادی دارد و شاعر تحولات اجتماعی را در عرصه هنر خود بروز می‌دهد و در عین حال به بیان دغدغه‌ها پرداخته و چالش‌های اجتماع را منعکس می‌کند.

در قرن نوزدهم، منتقدانی چون مادام دوستال^۱ و فیلسوفانی چون هگل^۲ و مارکس^۳ به تحلیل روابط جامعه و ادبیات پرداختند. نقد مارکسیستی، تاریخی طولانی دارد. مارکس عقیده داشت که کلیه نظام‌های ذهنی (ایدئولوژیک) محصول تحولات اجتماعی و اقتصادی واقعی‌اند. منافع مادی طبقه اجتماعی حاکم است که تعیین می‌کند، مردم ماهیت انسانی را به صورت فردی یا دسته جمعی، چگونه ببینند.

مارکس بر این اعتقاد بود که آنچه ما فرهنگ می‌نامیم، واقعیت مستقل نیست، بلکه از شرایط تاریخی که انسان‌ها زندگی مادی خود را در آن پدید می‌آورند، نشأت گرفته است. پس ادبیات، هم از فرهنگ حاصل می‌شود، هم فرهنگ را شکل می‌دهد. «قلمرو ادبیات هر جامعه، نشأت گرفته از فرهنگ و ساختار اجتماعی آن است و به همین دلیل است که تبیین جامعه‌شناسی آثار ادبی باید مبتنی بر فرهنگ و معیارهای ارزشی آن جامعه باشد» (ستوده، ۱۳۷۸: ۶۳).

جوامع از ساده‌ترین تا پیچیده‌ترین آن‌ها، مدام در حال پویایی و تحول هستند و در این سیر تحولی، افکار ویژه‌ای تولید می‌کنند. به همین دلیل، آثار ادبی در محدوده‌های فرهنگی و اجتماعی مختلف، ویژگی‌های متفاوتی دارند؛ هیچ‌گاه هم‌شکل و یکسان نبوده و نیستند و این موضوع، نشان‌دهنده ماهیت دینامیکی جوامع بشری است.

جامعه‌شناسی ادبیات به بررسی ارتباط تحولات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی با ساختارهای فکری نویسنده یا شاعر می‌پردازد. از این رو، می‌توان گفت شاعر یا نویسنده، آینه تمام‌نمای اوضاع اجتماعی خود است. ازسویی، «با خلق یک اثر، تداعی معانی و جنب و جوشی در ذهن ایجاد می‌شود، دنیای درون خواننده به دنیای فعال و جوشان تبدیل می‌گردد» (اسلامی ندوشن، ۱۳۷۰: ۸).

پژوهش حاضر در پی یافتن پاسخ پرسش‌های زیر است:

1. Madam Dostal
2. Hegel
3. Marx

- جامعه‌آرمانی در اندیشه ملک‌الشعرای بهار (شاعر سنت‌گرای عهد مشروطه) و احمد شاملو (شاعر نوگرای معاصر) چگونه جامعه‌ای است و مؤلفه‌های چنین جامعه‌ای را چه مواردی تشکیل می‌دهند؟

- تفاوت و تشابهات فکری سخنوران یاد شده در خصوص ویژگی‌های جامعه‌آرمانی در چیست؟

۲. پیشینه پژوهش

مواردی که در ادامه ارائه شده است از جمله پژوهش‌هایی هستند که به تحلیل آثار ادبی با رویکرد آرمان‌گرایی پرداخته‌اند.

حمیرا کونانی (۱۳۹۴) در رساله دکتری خود با عنوان «جامعه‌آرمانی در ادبیات معاصر بر اساس شعر پروین اعتصامی، نیما یوشیج، اخوان ثالث، فروغ فرخزاد، سهراب سپهری، احمد شاملو و فریدون مشیری» به بررسی ویژگی‌های جامعه‌آرمانی در آثار شاعران برگزیده معاصر پرداخته است.

یوسف عالی عباس‌آباد و صدیقه سلیمانی (۱۳۹۳) در مقاله «جستاری در مفهوم آرمان‌شهر از دیدگاه اخوان ثالث» (۱۳۹۳) در پی پاسخ به این سؤال هستند که در شعر اخوان ثالث، مؤلفه‌های آرمان‌شهر در اندیشه و شعرش به چه صورت به کار رفته است و دامنه مفاهیم آرمان‌شهر به کدام مبانی محدود می‌شود.

فاروق نعمتی (۱۳۹۱) در مقاله «در جست‌وجوی ناکجا آباد (بررسی تطبیقی آرمان‌شهر در شعر جبران خلیل جبران و سهراب سپهری)» بر اساس مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی به بررسی دیدگاه دو شاعر به مقوله آرمان‌شهر و ویژگی‌های آن پرداخته شده است.

صدیقه علیپور و حمید رضا خوارزمی (۱۳۹۲) در مقاله «تحلیل ساختار جامعه‌آرمانی در شعر سهراب سپهری و جبران خلیل جبران (با نگاهی به آرمان‌شهر فارابی و تامس مور)^۱» مقایسه آثار سهراب سپهری، شاعر معاصر ایران و جبران خلیل جبران، شاعر و نویسنده معاصر عرب در حوزه ادبیات تطبیقی مکتب آمریکا می‌کنند که نویسندگان در این پژوهش به بررسی ویژگی‌های جامعه‌آرمانی در آثار سهراب سپهری و جبران خلیل جبران (با نگاهی به آرمان‌شهر فارابی و تامس مور) پرداخته‌اند.

1. Moore, T.

حسن سلطانی کوبانی و زهرا زمانی (۱۳۹۲) در مقاله «جایگاه شعر و شاعران در آرمان‌شهر مهدی اخوان ثالث و احمد شاملو» (۱۳۹۲) بسیار کلی‌نگرانه است و با تمرکز کمتری به بررسی مؤلفه‌های آرمان‌شهری منطبق با ساختار جامعه آرمانی به طور مجزا و با تحلیل اجتماعی که مسئله اصلی این پژوهش است، پرداخته شده‌اند.

صدیقه علیپور و محبوبه راحی‌زاده (۱۳۹۹) در مقاله خود با عنوان «مؤلفه‌های جامعه آرمان‌شهر در شعر شاملو: با نگاهی تطبیقی به برخی از آرای فارابی و تامس مور» در بررسی جامعه آرمانی شاملو، مؤلفه آرمان‌شهر را در شعر شاملو با تطبیق فارابی و تامس مور به این نتیجه رسیده‌اند که ساختار جامعه آرمانی شاملو، متشکل از شهروندانی است که عقلانیت را سرلوحه امور خود در مدیریت امور اجتماعی قرار داده‌اند و به آزادی و نوع‌دوستی اهمیت می‌دهند و مالکیت و توزیع ثروت در آن، جنبه عمومی و همگانی دارد و جامعه، بستری سالم برای تحقق عدالت و آزادی است.

سکینه صارمی گروی و عباس طالب زاده شوشتری (۱۳۹۴) در مقاله خود با عنوان «تصویری از جامعه آرمانی در ادبیات جبران خلیل جبران و نیما یوشیج» بر آن بوده‌اند تا تطبیقی در حوزه جامعه آرمانی بین دیدگاه جبران خلیل جبران و نیما یوشیج انجام داده و به بازتاب موضوعاتی که یک جامعه آرمانی به آن‌ها نیازمند است، بپردازند.

محمود نجاتی راد (۱۳۸۰) در پایان‌نامه خود با عنوان «مدینه فاضله در شعر معاصر» به بحث درباره شاعرانی پرداخته است که بین دو انقلاب (انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی) فعالیت داشتند و در خصوص مؤلفه‌های جامعه مطلوب اشعاری از خود به یادگار گذاشته‌اند.

۳. روش پژوهش

پژوهش پیش‌رو، مطالعه‌ای نظری است که به شیوه پژوهش توصیفی - تحلیلی انجام شده است و روش گردآوری اطلاعات، اسنادی (کتابخانه‌ای) است.

۴. یافته‌ها

جامعه آرمانی در شعر ملک‌الشعراى بهار به طور کلی جامعه‌ای قانون‌مدار و دموکراتیک، همراه با همه ملزومات تجدد است. وی بازگشت به عظمت و مجد ایران در سایه تجدد، آزادی و قانون

را در سر می‌پروراند. شاملو نیز به عنوان نماینده روشنفکران ایرانی عصر حاضر در گریز از ناکامی‌های زندگی در طی مبارزات سیاسی، جامعه‌ای سرشار از آزادی، صلح و نوع‌دوستی را در سایه ایدئولوژی چپ (سوسیالیسم) به تصویر درآورده است.

درونمایه آثار ادبی دوره‌های مختلف، نمایانگر تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه است. شعر و نثر دوره‌های مختلف، بازتاب جامعه است و همانگونه که هنرمند بر جامعه تأثیر می‌گذارد، جامعه نیز متقابلاً بر خلق اثر هنری اثرگذار است. وقایع و حوادث در ایجاد یک اثر هنری و خط‌مشی ذهنی شاعران و نویسندگان تأثیر دارد. انقلاب مشروطه، نقطه عطفی در تاریخ ایران است و پدیدآورنده چشم‌اندازی تازه برای اهل ادب به‌خصوص شاعران اجتماعی بود. آزادی، وطن و قانون، مهم‌ترین مفاهیم این دوره در شعر است. در این میان، شاعری همچون ملک‌الشعراى بهار که نمونه‌ای مشخص در این زمینه به شمار می‌رود، زندگی پر نشیب و فرازی داشته و سال‌های زندان تأثیر خاصی بر شخصیت او نهاده، اما آثار وی با محوریت واقع‌گرایانه و توجه به منافع و مصالح ملت، جنبه آرمانی یافته است.

از دیگر شاعران مردمی و آرمان‌گرای پس از مشروطه، می‌توان به احمد شاملو اشاره کرد. شاملو شاعری است که اکثر اشعار او دارای بُعد سیاسی است. ایشان بحران‌های طاقت‌فرسای را در دوره اولیه زندگی خود پشت سر گذاشته و این موضوع، او را از یک نویسنده رمانتیک رقیق وطنی به شاعری اجتماعی تبدیل کرده است. با توجه به اینکه آرمان‌گرایی در اکثر شعرای بزرگ ایران به دلیل منظومه عظیم فکری ایشان، دیده می‌شود در شعر شاملو با وجود تفاوت دغدغه‌هایش، چشمگیرتر است. او برای فرار از رنج طاقت‌فرسای دنیای واقعی به جامعه آرمانی ذهنی‌اش پناه می‌برد.

بهار نیز در فضای اجتماعی-سیاسی آشفته دوران مشروطه با توجه به جنگ و نبود آزادی در پی جامعه‌ای سراسر صلح، آزادی و در عین حال، قانونمند است. بهار و شاملو هر دو از شخصیت‌های مبارز در عرصه سیاست به شمار می‌آیند. بهار به واسطه فعالیت‌های سیاسی، یکی از شاخص‌ترین نظریه‌پردازان سیاسی معاصر ایران و از آرمان‌گرایان این عهد محسوب می‌شود. بهار بدون آنکه خواسته باشد به سنت‌هایی که ریشه در باورهای ملی یا مذهبی ایرانیان دارد، پشت پا بزند به جد موافق پیشرفت جامعه بر اساس الگوهای جهانی و همگانی بوده و مدرنیته را با همه مظاهر مفید و مثبتش، شرط ایرانی مستقل، آزاد و پیشرفته می‌داند و در این چهارچوب البته

تعدد و تکثر احزاب سیاسی، پذیرفتنی است، اما گرایش صرف به سوی یک حزب سیاسی خاص، جامعه را از الگوی آرمانی این ادیب دانشمند دور می‌کند. شاملو اما، شرط تحقق این مؤلفه‌ها را تعهد و تقید به یک جریان سیاسی خاص (چپ سوسیالیسم) دانسته است.

۴-۱. جامعه آرمانی و بازتاب آن در سروده‌های ملک‌الشعراى بهار در نگاهی گذرا

ملک‌الشعراى بهار، شاعر اجتماعی عصر مشروطه است که انقلاب مشروطه بر اشعار و طرز تفکر اجتماعی وی تأثیر عمیقی گذاشته و با یاد گذشته به بیان افتخارات کشور پرداخته است. «مهم‌ترین خاستگاه فکری آرمان‌شهر، در شعر شاعران مشروطه و معاصر، کهن‌ترین الگوها یعنی ایران باستان و اساطیر، بهشت زمینی و اندیشه ظهور منجی و مهدویت است که این عنصر به عنوان یکی از نمودهای نوستالژی در شعر معاصر ایران نمود یافته است» (صادقی و دیگران، ۱۳۹۳: ۳۰-۳۵) در این زمینه، بهار با اشاره به سابقه پرافتخار ملی و حماسه تاریخی ایران با حسرت از آن‌ها یاد می‌کند. اشاره به ظلم و ستم جامعه و قانون‌گریزی در جای جای اشعارش دیده می‌شود و به عنوان شاعر مشروطه در معرفی موانع و تهییج روحیه عمومی برای فراهم آوردن جامعه‌ای ایده‌آل می‌کوشد. «تبیین ایده‌ال‌یسم انسان‌گرایانه در اشعار او نمایان است. آرمان‌هایی چون آزادی، عدالت، قانون‌مندی و... در شعر بهار برخاسته از ژرفای جان و روان او و نیز برگرفته از مبارزات آزادی‌خواهانه‌اش در جنبش مشروطه در اوان جوانی اوست» (مدیر شانه‌چی، ۱۳۹۱: ۶۰).

جامعه آرمانی بهار، جامعه‌ای عاری از دروغ و استوار بر راست‌گفتاری و راست‌کرداری است. «بهار قدرت سخنوری و مرتبت شاعری خویش را در خدمت و تبیین ایده‌های انسان-گرایانه‌اش گرفت و پی‌جویی آرمان‌هایی چون آزادی و عدالت، محور بسیاری از سروده‌های ملک‌الشعراست. بر این اساس، بهار بیشتر به قصیده پرداخته تا غزل» (زرقانی، ۱۳۸۳: ۵۶). با وجود اینکه پرهیز از اختلاف اقوام و مذاهب و اتحاد شرق اسلامی از عرصه‌های محوری اندیشه سیاسی ملک‌الشعرا نبوده و او چندان به آن‌ها نپرداخته، اما گوشه چشمی به آن داشته است:

چند گویی مرا مانده ویران	هند و افغان و خوارزم و ایران؟
جنبش دوستی و وداد است	روز یکرنگی و اتحاد است
ثروت و ملک و ناموس و مذهب	چار چیز است در ما مرکب
ثروت و ملک و ناموس ما را	برده این اختلافات مذهب

عزت ما به دو چیز بسته است اتحاد اول و بعد مکتب

(بهار، ۱۳۸۰، ج ۱: ۱۸۷-۱۸۸)

همچنین ضرورت استقرار جامعه‌ای قانونمند و حکومتی مبتنی بر قانون از آرمان‌های محوری این شاعر انقلابی و مشروطه‌خواه محسوب می‌شود:

عمری به هوای وصلت قانون از چرخ برین گذشت افغانم

(همان: ۳۲۷)

بهار از یک سو، شاعری سنت‌گرا و آرمان‌جو بوده که به ایران باستان افتخار می‌ورزد و از سوی دیگر، سیاستمداری مدرن و نوگرا و در عین حال واقع‌گراست. پس آرمان او، رسیدن به جامعه‌ای است که تجدد و اصلاحات تجددخواهانه بر پایه و عظمت باستانی و دیرینه وطنش، بنا شود:

شه کیومرث از نخست این گنج را گنجور بود وز سیامک چهر بیداد و ستم، مستور بود
هم ز هو شنگش بسی پیرایه و دستور بود هم ز تهمورس دد و دیو فتن مقهور بود
هم ز جم جان رعیت خرم و مسرور بود باری این کشور از اینان سال‌ها معمور بود

(همان: ۱۱۹)

۴-۱-۱. جامعه آرمانی و بازتاب آن در سروده‌های احمد شاملو در نگاهی گذرا

شاملو نیز -به عنوان یک شاعر جامعه‌گرا- در گریز از ناکامی‌ها، جامعه‌ای را در ذهن می‌پروراند که در آن همه انسان‌ها در آزادی و خوشبختی زندگی می‌کنند. با اینکه رویای جامعه آرمانی در میان شاعران رمانتیسم، نمود بسیار دارد، آرمان‌های شاملو از برجستگی بیشتری برخوردارند:

روزی ما دوباره کبوترهای مان را پیدا خواهیم کرد
و مهربانی، دست «زیبایی» را خواهد گرفت.

(شاملو، ۱۳۸۰: ۲۰۷)

در این فضای دلخواه و رؤیایی از ظلم و جور و بی‌عدالتی خبری نیست، شاملو کشته‌شدگان راه آزادی را ارج می‌نهد و فضایل قهرمانی آن‌ها را به تصویر می‌کشد. آرمان شهر او، گاه ابعاد جهانی پیدا می‌کند و نمود آن متفاوت است. «روح حساس شاعر از رنج‌های موجود در جهان واقعی می‌گریزد و در اندیشه، دنیایی آرمانی می‌پروراند. به طور مثال، شاملو «رکسانا» را زن کهن‌الگویی مادر (مادر کل هستی می‌داند) که شاعر (راوی) در آغوش او (رکسانا = دریا) به آرامش می‌رسد» (سلاجقه، ۱۳۸۷: ۳۰)

اشتیاق به جهان آرمانی، ریشه در نارضایتی و ناخشنودی از واقعیت‌های تلخ و گریز از رنج‌ها و ناکامی‌های جهان کنونی دارد؛ شاملو دوره‌های طاق‌فرسایی را تجربه کرده است؛ فقر، غم، نان، میل به خودکشی و بی‌سر و سامانی ناشی از سرکوب مبارزان که برای بسیاری از شکست خوردگان سیاسی سال ۴۲ پیش آمده بود، بخشی از آن است که شاملو از سرگذرانده است. حال و هوای سروده‌های شاملو در «آهنگ‌های فراموش شده» رمانتیک و سوزناک است، اما بخش‌های اجتماعی آن، رمانتیسیم رقیق وطنی است. شاملو یک شاعر بزرگ اجتماعی و یک شاعر مبارز است، پیام‌آور یک فرهنگ است و در کل شاعری است علیه روابط نابرابر در سراسر جهان.

۵. بحث

۵-۱. مؤلفه‌های جامعه آرمانی در سروده‌های بهار و شاملو

۵-۱-۱. وجود عدالت و برابری طبقات اجتماعی مختلف

واژه عدالت در ادبیات کهن سرزمین ما، واژه ناآشنایی نیست، اما عدالت به معنای تعدیل اقتصادی، نفی طبقات و ایجاد مساوات اقتصادی و اجتماعی -و به طور خلاصه رعایت حقوق شهروندی توسط حاکمیت- مقوله تازه‌ای بود که از دوران مشروطه به عرصه شعر و ادب پا نهاد. این مقوله در عهد مشروطیت از سوی مبارزان و سیاستمداران آزادی‌خواه و سپس شاعران، مورد توجه قرار گرفت و در گیر و دار مبارزات سیاسی به آتش مبارزه، دامن زد. «تنها پس از شکست

نسبی استبداد و برقراری نظام مشروطه بود که عدالت ابعادی وسیع‌تر یافت و علاوه بر مضمون سیاسی، مفهوم اقتصادی و اجتماعی آن نیز مورد توجه قرار گرفت. به هر حال، عدالت مقوله تازه‌ای بود که به مراتب دیرتر از مقوله‌ها و استنباط‌های دیگر از عدالت، وارد حوزه تفکر عصر مشروطیت شد» (صدری‌نیا، ۱۳۷۲: ۱۰۰) آزادی‌خواهان برای جلوگیری از ظلم و جور و استبداد، تأکید زیادی بر عدل و داد داشتند. البته پس از دوران مشروطه در سال‌های تثبیت شعر نو، این مفهوم همچنان در مرکز توجه شاعران قرار گرفت و از دیدگاه‌های گوناگون بررسی شد و شاعران بسیاری در اشعار خود به این موضوع روی آوردند (رضایی، ۱۳۸۰: ۱۲۶). بهار در اهمیت و ستایش عدل در هر یک از مفاهیم مختلف آن -قدیم و جدید- تأکیدات بسیاری دارد:

آسمان‌ها ز عدل برپا شد وانجم از عدل، عالم آرا شد
وین سرادق که بی حسابستی عدل اگر نیستی، خرابستی
عدل اگر از میان برافتادی اختران یک به دیگر افتادی

(بهار، ۱۳۸۰، ج ۲: ۱۲۰)

عدالت اگرچه در کنار ارزش‌های دیگر، پسندیده است؛ با این حال محور همه ارزش‌ها هم هست. «فیلسوفان سیاسی بر این مبنا، عدالت را کنار آزادی، برابری و امنیت از جمله چهار ارزش اساسی و عمده جوامع بشری می‌دانند که در مورد ارزشمند بودن آن، تقریباً توافق عام وجود دارد» (میرسندسی، ۱۳۹۰: ۱۵).

رعایت عدالت و حقوق اجتماعی از دغدغه‌های مهم در شعر بهار است، بهار به همان میزان که شیفته آزادی و قانون است، شیفته عدالت نیز است. می‌توان گفت که عدالت به عنوان نخستین مطالبه مشروطه‌خواهی در ایران بوده و یکی از دغدغه‌های اصلی بهار نیز محسوب می‌شود. بهار از عهد جوانی تا کهنسالی همواره برای برقراری عدالت در ابعاد مختلف آن کوشید و در این راه استخوان‌ها خرد کرد؛ اگرچه هیچ‌گاه جامه تحقق برتن این آرزو -آنچنان که دوست می‌داشت و انتظارش را می‌کشید- به چشم ندید:

استخوانم خرد شد در آرزوی معدلت کاشکی زاول همای آرزو را پر نبود

(بهار، ۱۳۸۰، ج ۱: ۳۶۹)

به عقیده وی، نابرابری‌های طبقاتی، همیشه ریشه در استثمار و عوامل برون‌مرزی ندارد، بلکه گاه زیاده‌خواهی‌های اقشار بالادست و متمکن است که این نابرابری را به وجود می‌آورد و البته گاهی نیز فقر و ضعف قانون. «اما گویی به نظر او، استثمار و بهره‌کشی چندان تأثیری در این بی‌نظمی اجتماعی ندارد و به همین علت نیز دعوتی به مبارزه و پیکار طبقاتی در شعر او به چشم نمی‌خورد، هر چند او منشأ نابرابری اجتماعی یا به طور دقیق‌تر، منشأ فقر را نقض قوانین می‌داند و نه چون پیشینیان، آسمان غدار و فلک کج‌مدار. اما آنگاه که درصدد نشان دادن راه چاره و از میان برداشتن فقر و فلاکت تهیدستان برمی‌آید به اغنیا اندرز می‌دهد و آنان را به عنایت و احسان نسبت به فقیران و درماندگان فرامی‌خواند و کلام او حال و هوای اشعار متقدمان را تداعی می‌کند» (صدری‌نیا، ۱۳۷۲: ۱۰۱)

ای توانگر در غم بیچارگان بودن خوش است در جهان بر بینوایان مهربان بودن خوش است

(بهار، ۱۳۸۰، ج ۱: ۴۱۲)

پیش از اینکه به سروده‌های شاملو در زمینه عدالت بپردازیم، بجاست به این نقل قول از او توجه کنیم: «عدالت دغدغه همیشگی من بوده و بی‌عدالتی، همیشه، دست‌اندرکار بوده تا به نوعی از من انتقام بگیرد» (صاحب‌اختیاری، ۱۳۸۱: ۷۵). مبارزه با ظلم و بی‌عدالتی و توصیف آن‌ها جهت بیداری مردم، دغدغه همیشگی شاملو است و نمود آن منحصر به قوم، نژاد و ملت خاصی نیست، بلکه برای برقراری آن در میان نوع بشر، امیدوارانه دعوت به مبارزه می‌کند و می‌کوشد در اشعار خود، مفهوم عدالت و بی‌عدالتی را به کمک واژه‌هایی بسنده و کارآمد به گونه‌ای مؤثر تبیین و تشریح کند:

افسوس!

آفتاب

مفهوم بی‌دریغ عدالت بود و

آنان به عدل شیفته بودند و

اکنون

با آفتاب گونه‌ئی

آنان را

این گونه

دل

فریفته بودند

(شاملو، ۱۳۸۰: ۶۷۵)

با خشم و جدل زیستم

و به هنگامی که قاضیان

اثبات آن را که در عدالت ایشان شایه اشتباه نیست

انسانیت را محکوم می‌کردند

و امیران

نمایش قدرت را

شمشیر بر گردن محکوم می‌زدند

محتضر را

سر بر زانوی خویش نهادم

(همان: ۶۷۰)

وقتی محیط چنین ظالمانه و پر هرج و مرج است، وقتی فضای اجتماعی این چنین مه‌آلود و تیره است، وقتی شاعر می‌بیند مردم دل به افسانه خوش کرده‌اند و به جای قیام و جنبش، منتظر نجات‌دهنده غیبی‌اند، چه باید کرد؟ او می‌کوشد مردم را از اشتباه بیرون بیاورد و راه نجات را به آن‌ها نشان دهد و بفهماندشان که آن بالا خبری نیست؛ «لوح گلین» را نشان مردم می‌دهد که: «ببینید! آلوده چرک و خون و جراحات است ... آنگاه با خشم و خروش، فریاد برمی‌دارد و به آن‌ها می‌گوید که زمان نشستن و مویه کردن بر مسیح مصلوب سر آمده است» (پورنامداریان، ۱۳۸۱: ۶۸).

که اکنون
هر زن
مریمی است
و هر مریم را
عیسای بر صلیب است
بی تاج خار و صلیب و جل جتا
بی پیلات و قاضیان و دیوان عدالت -
... و اگر تاج خاری نیست
خودی هست که بر سر نهید
و اگر صلیبی نیست که بر دوش کشید
تفنگی هست،
[اسباب بزرگی همه آماده!]

(شاملو، ۱۳۸۰: ۵۸۲)

اما چون مردم را گوشِ دل با خود نمی‌بیند و انتظارش را بیهوده می‌بیند، «یأس، تمام وجود شاعر را فرا می‌گیرد؛ یأس از بهبود وضعیت اجتماعی، یأس از برقراری تساوی و عدالت، یأس از شور و جنبش مردم. این یأس و اندوه و تلخی ناشی از شکست به جایی می‌رسد که به مردم پشت می‌کند و کسانی که روزی بزرگ‌ترین عشق او بودند، مایهٔ نفرت و انزجار او می‌شوند. مردی که تمام امید و تکیه‌اش مردم بودند، حالا با تلخکامی، تمام این تکیه‌گاه را از دست داده است، چگونه باید زندگی کند؟ از کدام سو راه نجات بیابد؟ وقتی که راه فرار از هر سوی بسته است و در تنگنای اسارت، عمر نیز چندان به کندی می‌گذرد که نجات را به مرگ هم امیدی نیست» (پورنامداریان، ۱۳۸۱: ۷۵).

از چار جانب
راه گریز بسته است
درازای زمان را
با پارهٔ زنجیر خویش
می‌سنجم
و نقل آفتاب را

با گوی سیاه پایبند
در دو کفه می‌نهم
و عمر
در این تنگنای بیحاصل
چه کاهل می‌گذرد!

(شاملو، ۱۳۸۰: ۳۷۵)

کجایی؟ بشنو! بشنو!
من از آن گونه با خویش به مهرم
که بسمل شدن را به جان می‌پذیرم
بس که پاک می‌خواند این آبِ پاکیزه که عطشانش مانده‌ام!
بس که آزاد خواهم شد
از تکرار هجاهای همهمه
در کشاکش این جنگ بی‌شکوه!
و پاکیزگی این آب
با جان پر عطش
کوچ را
همسفر خواهد شد
و وجدان‌های بی‌رونی و خاموش قاضیان
که تنها تصویری از دغدغه عدالت بر آن کشیده‌اند
به خود باز می‌نهند

(همان، ۱۳۸۰: ۶۶۷)

۵-۲. برابری جنسیتی در راستای حمایت از حقوق زنان

در دوره مشروطه، متفکران با آشنایی با اندیشه‌ها و مفاهیم جدید و غریبان از جمله آزادی زنان، خواستار آزادی بانوان و برابری حقوق آنان با مردان در ایران شدند و اصولاً در میان شاعران و متفکران در این عهد، یکی از موضوعات مهم، مسئله حقوق زنان و آزادی حجاب است که به عنوان یک مسئله فرهنگی- اجتماعی قابل بحث است. «به نظر عمده متفکران، اگر زن انسان است، حق تشکیل خانواده و منحل کردن آن را دارد، حق معامله و مشارکت در امور سیاسی، اجتماعی

را دارد؛ حق انتخاب پوشش خود را نیز دارد. همین نگاه باعث شده است که تقابل‌های شدید و دامنه‌داری میان پیروان تفکر مدرن و اندیشه‌های سنتی به وجود آید» (مهریزی، ۱۳۸۲: ۷۰). در این زمینه بهار با تبعیت از نظر اندیشمندان غربی ضمن پذیرش حقوق برابر برای زن و مرد، برخی چهارچوب‌های سنتی را نیز برای زنان لازم می‌داند. او برای زن ایرانی حجابی از پاکدامنی قائل است:

حجاب و بند، عصمت و ناموس صد نکته بود به این سخن مضمّر

(بهار، ۱۳۸۰، ج ۱: ۴۸۳)

در مجموع، بهار از حامیان آزادی زنان بوده و در مواضعی نیز «دین را مسئول بخشی از محرومیت زن می‌داند و معتقد است که حکم دینی حجاب، عامل این رکود است. امروز نفی نظریه بهار، نیازمند هیچ برهان و استدلالی نیست؛ نه حجاب مانع رشد علمی زنان است و نه زنان دانشمند جامعه بی‌حجابند. آنچه یک محقق را در تحلیل این امر یاری می‌کند که بداند زمانه بهار تا چه اندازه تاریک بوده و خرافات و اوهام تا چه حدی بر فضای جامعه حاکم بوده است که امثال بهار به راه‌حل‌های غربی پناه برده‌اند» (المقدسی، ۱۹۸۲: ۸۲). در این زمینه، باید به ابیاتی از این دست توجه شود:

چادر و روی‌بند خوب نبود زن چنان مستمند خوب نبود
جهل اسباب عافیت نشود زن روبسته تربیت نشود
کار زن برتر است از این اسباب هست یکسان حجاب و رفع حجاب

(بهار، ۱۳۸۰، ج ۲: ۱۴۶)

شعر معاصر در زمینه جایگاه و موقعیت زن، حوزه‌ای متفاوت و انسانی قلمداد می‌شود و با آنچه در پیشینه ادبیات فارسی - حتی مشروطه - درباره موقعیت زن وجود دارد، کاملاً متفاوت است، زن در بستر این سروده‌ها، شخصیتی مستقل است که به شناخت ارزش‌های خود رسیده

است. «حضور چهره‌هایی مانند پروین اعتصامی و فروغ فرخزاد در عرصه ادبیات معاصر با جهان-بینی خاص خود، ارزش‌های زنانه را به منصه ظهور نهاده و جهان مردانه را که با استبداد تاریخی در جهت اهداف نظام سرمایه‌داری حرکت می‌کنند، نقد کرده‌اند» (شکیبی ممتاز، ۱۳۸۷: ۸۷). در این میان شاملو نیز به سبب آشنایی با فرهنگ جهان مدرن با چالش‌های اجتماعی مهم در جامعه خویش مواجه است. او از جمله سخنورانی است که حقوق زن در آثارش به نوعی جهانی شده است؛ در شعر او زن وجود مستقلی دارد که دارای ارزش مادی و معنوی است و شاید به همین دلیل است که در اشعار شاملو، حجاب اساساً مورد توجه قرار نگرفته است. شخصیت واقعی زن و توجه به جایگاه او به عنوان انسانی برابر و محق، اتفاق مهمی است که برای نخستین بار در شعر او رخ داده است. «رابطه مرد یا شاعر با زن، رابطه انسان با انسان است که در هیأتی یگانه و ملموس تجلی می‌یابد» (همان: ۸۸). با توجه به این عقیده، زنی که شاملو به توصیف زیبایی‌هایش می‌پردازد، تنها با معیارهای کم‌ارزش خط و خال و زلف و ابرو، جلوه گر نمی‌شود، بلکه زنی متفکر، صاحب عقیده و اراده که ویژگی‌های درونیش بر مسائل ظاهریش می‌چربد و دیگر آن مستوره اشعار حافظ و سعدی نیست، بلکه زنی مستقل است که به حقوق خود رسیده است و از آنجا که آمال و آرزوی شاملو، ساختن یک جامعه آرمانی است، تبلور این آمال در شعر او به خوبی دیده می‌شود:

آن دست‌ها
پیش از آنکه که گیرنده باشد
می‌بخشد
آن چشم‌ها
پیش از آنکه نگاهی باشد
تماشائی ست

(شاملو، ۱۳۸۰: ۴۷۷)

اصولاً در میان شاعران و متفکران در حوزه زنان، مسئله حقوق زنان و حجاب بیش از دیگر موارد مطرح بوده است. به طور کلی پرداختن به مسئله زنان و حقوق آنان جزء دغدغه‌های اجتماعی مهمی است که هر دو شاعر -بهار و شاملو- به آن پرداخته‌اند. توجه به طبقه بانوان و تساوی حقوق آن‌ها با مردان از جمله در زمینه تعلیم و تربیت از موضوعات بسیار جدید و بی‌سابقه

از عصر مشروطه به آن سو محسوب می‌شود. «مسئله سوادآموزی زن و آزادی زن، چیزی نیست که در جامعه اسلامی سابقه نداشته باشد، اما به هر حال، بحث بر سر این مسئله به عنوان یک مسئله اجتماعی با مشروطیت آغاز می‌شود. مسائلی که درباره زن در شعر ایرج، بهار و پروین آمده، پیش از آن نبوده است. مسئله زن و تعلیم و تربیت او با مشروطه شروع می‌شود و یکی از درون-مایه‌های اصلی شعر این دوره را تشکیل می‌دهد و در ادبیات قبل، انعکاس آن اصلاً وجود ندارد (شفیعی کدکنی، ۱۳۵۹: ۴۴-۴۲).

۵-۳. همزیستی مسالمت‌آمیز جامعه با اقوام و ملل دیگر

صلح‌خواهی و جنگ‌گریزی، ذهنیت آرمانی بهار را تشکیل می‌دهد. با این همه، بهار به عنوان شاعری وطن‌پرست در آرمان ایران‌ستایانه و وطن‌خواهانه خود، گاه با نگاهی منجی‌طلبانه‌در پی اصلاح‌گری کارساز است تا کار میهن را به سامان کند. از آنجا که آرمان بهار، جامعه‌ای آرام و امن است، می‌کوشد تا با همت و تلاش خود، مردم را از این در به دری و بدبختی نجات دهد؛ از این رو، رنجبران را چنین مخاطب قرار می‌دهد:

ای رنجبران در به دری تا کی و تا چند؟ بیچاره رعیت!

(بهار، ۱۳۸۰، ج ۱: ۳۰۰)

بهار همیشه نفرت و بیزاری خود را از جنگ و جنگ‌طلبی بیان کرده است؛ او هرگز در دسته‌های «راست» یا در گروه‌های «چپ» وارد نشده و همواره میانه‌رو بود. او رهبری جمعیت «هواداران صلح» را پذیرفت و قصیده معروف خود «جغد جنگ» را سرود:

فغان ز جغد جنگ و مرغوی او که تا ابد، بریده باد نای او
... کجاست روزگار صلح و ایمنی شکفته مرز و باغ دلگشای او

(بهار، ۱۳۸۰، ج ۱: ۶۹۳-۶۹۵)

البته در این خصوص واژه‌هایی در شعر بهار نمود دارند که ممکن است تضاد و دوگانگی از آن‌ها برداشت شود، مانند نظم و دموکراسی، اقتدار و مشروطیت که به شکل لازم و ملزوم از آن‌ها استفاده می‌کند؛ مانند اینکه صلح را در سایه و با ساز و برگ جنگ همراه می‌داند.

ملک را، لشکر نگه دارد ز قصد دشمنان ملک بی لشکر، همانا، قصر بی بام و در است

(بهار، ۱۳۸۰، ج ۱: ۶۴۰)

که پرواضح است این تضادها به هیچ روی حکایت از جنگ طلبی و تعارض با صلح و دوستی نیست. شاملو نیز دوستدار صلح است و جامعه آرمانی او، جامعه‌ای است در صلح و آرامش.

هرگز مبر ز یاد و بخوان

در فتح و در شکست...

... آواز صلح را...

... آواز مغزها، که آدولف هیتلر

بر مارهای شانه فاشیست می‌نهاد

آواز نیروی بشر پاسدار صلح

(شاملو، ۱۳۸۰: ۸۱-۷۹)

۵-۱-۴. توزیع برابر ثروت در راستای رفع فقر و فاصله طبقاتی

عدالت اجتماعی ارتباط تنگاتنگی با جامعه بی‌فاصله و بی‌طبقه دارد. وقتی عدالت از یک جامعه رخت برمی‌بندد، جلوه‌های فقر، یکی پس از دیگری آشکار می‌شود. شاعران عصر مشروطه و نیز سخنوران معاصر، توجه ویژه‌ای به مسئله فقر داشته‌اند، شاعران بسیاری در این دو عهد جلوه‌های فقر را در اشعار خود نشان داده‌اند و با قشر محروم جامعه که آسیب‌دیدگان اقتصاد بیمار و تقسیم ناعادلانه ثروت بودند، همدردی کرده‌اند. «این شاعران هم در دوره مشروطه‌خواهی و هم پس از آن تا روزگار معاصر، تصویر جامعه‌ای فقیر و گرفتار نابرابری‌های اقتصادی را در شعرهای خود ترسیم کرده‌اند که همگان را به تفکر وامی‌دارد» (رضایی، ۱۳۸۰: ۱۳۸).

بهار در قصیده «دختر گدا» که آن را در سال ۱۳۰۴ سروده است از اوضاع نابسامان اجتماعی، نبود عدالت اجتماعی، فاصله طبقاتی و فقر و بیچارگی عمومی انتقاد می‌کند و عمال دولتی و

افراد متمول جامعه را به آن جهت که تنها در فکر منفعت شخصی خود هستند در این زمینه مقصر می‌داند:

گویند سیم و زر به گدایان خدا نداد جان پدر بگویی، بدانم چرا نداد؟
از پیش ما گذشت خدا و نداد چیز دیشب که نان نسیه به ما، نانوا نداد
جان پدر بگویی بدانم، خدا نبود آن شخص خوب لباس که چیزی به ما نداد؟

(بهار، ۱۳۸۰، ج ۱: ۴۰۲)

در عین حال، «قانون و فقر» نیز از مضامینی است که بهار درباره آن سخن گفته و در قالب تمثیل به این مطلب پرداخته که اجرای قانون، فقط برای مردم فقیر به جرم فقر قابل اجراست و برای طبقه مرفه جامعه و وابستگان به کانون‌های قدرت، اجرا نمی‌شود.

فقیر بود زن و ناله‌اش نداشت اثر کجا به ناله توان سنگ را تکان دادن؟
همه رسوم و قوانین نوشته بر فقر است به جز مراتب احسان و رسم نان دادن

(همان: ۴۷۵)

شاملو نیز که همواره زبان گویای دردهای اجتماعی است در نشان دادن تصویر فقر، هنرمندانه پا به میدان می‌گذارد و در شعری با نام، «غم نان» که دردی گریزناپذیر است، آن گونه فقر را مؤثر مطرح می‌کند که هیچ یک از این دو مضمون، عشق و فقر، گیرایی خود را از دست نمی‌دهند:

از دست‌های گرم تو
کودکان توأمان آغوش خویش
سخن‌ها می‌توانم گفت
غم نان اگر بگذارد.
نغمه در نغمه افکنده
ای مسیح مادر، ای خورشید!

از مهربانی بی دریغ جانت
با چنگ تمامی ناپذیر تو سرودها می توانم کرد
غم نان اگر بگذارد

(شاملو، ۱۳۸۰: ۵۴۸)

۵-۱-۵. افزایش آگاهی مردم و شناخت آنان از جهان پیرامون

شعر مشروطه، شعر بیداری است؛ اغلب مورخان و روشنفکران معتقدند که «یکی از دلایل مهم شکست نهضت مشروطه، عقب ماندگی فرهنگی- اجتماعی جامعه ایران و فقدان آمادگی توده ملت در پذیرش این رویداد مهم بود. به همین سبب اقلیت تحصیلکرده و روشنفکران عصر مشروطه به عنوان مدافعان اصلاحات به سبک غرب از برقراری پیوند استوار با توده‌های مردم به گونه‌ای که به آگاهی آنان منتهی شود، ناتوان بودند» (بهنام، ۱۳۷۵: ۸۰). از همین رو، یکی از مهم ترین چالش‌های شاعران دوران مشروطه از جمله بهار، جهل و بی سوادی توده مردم است که بالاترین بلا و درد اجتماعی ایرانیان محسوب می شده است و خود دلیل بر ناآگاهی و در پی آن، عقب ماندگی آنان بود، به قولی: «علت العلل بدبختی‌ها، سرچشمه اصلی همه نواقص و منشأ تمام خرابی‌ها، همین بلای بی سوادی عامه است» (ملایی توانی، ۱۳۸۱: ۱۰۹). بالطبع، مبارزه با جهل و بی سوادی دغدغه مهم شاعران این دوره است و حل این معضل، تنها با دانش و آگاهی‌افزایی امکان پذیر بود. در همین راستا بهار، بی ثباتی فکری در قشر ناآگاه و جاهل را که بر ضد منافع خود قیام می کنند، این گونه به باد نقد گرفته است:

از عوام است هر آن بد که رود بر اسلام	داد از دست عوام
کار اسلام ز غوغای عوام است تمام ...	داد از دست عوام
سنت و شرع کتاب نبوی مانده ز کار	عقل برخاسته زار
جهل بنشسته به سلطانی این خیل لثام	داد از دست عوام

(بهار، ۱۳۸۰، ج ۱: ۲۶۰-۲۵۹)

شاملو نیز بیزاری خود را دربارهٔ جهل و ناآگاهی جامعه، بارها در سروده‌هایش بیان کرده و با زبان کنایی، مردم غافل و ناآگاه روزگار را به مردارهایی مانند کرده که حقیرانه تن به باتلاقی متعفن سپرده‌اند (باتلاق در اینجا نمادی از جهالت است):

زمین را
باران برکت‌ها شدن -
مرگ فواره
از این دست است
ورنه خاک
از تو
باتلاقی خواهد شد
چون به گونهٔ جوبارانِ حقیر مرده باشی
فریادی شو تا باران
و گر نه
مرداران!

(شاملو، ۱۳۸۰: ۸۵)

۵-۱-۶. وحدت و یکپارچگی فکری در سایهٔ وطن‌دوستی و دیگر آرمان‌های ملی

«وطن» به معنی سرزمینی که زادگاه افرادی است که با مشترکات قومی و پیشینهٔ فرهنگی یکسان در کنار هم زندگی می‌کنند، یکی از درون‌مایه‌های شعر سدهٔ چهاردهم است. این مفهوم در گذشته در شعر فارسی به چشم نمی‌خورد، اما از دوران مشروطه، وارد قلمرو شعر شد. شاعران عصر مشروطه و پس از آن، اقبال ویژه‌ای به این مقوله نشان داده‌اند. در میان شاعران عصر مشروطه، ملک‌الشعرا بهار به دلیل توجه خاص به این موضوع در میان مردم، محبوبیت بسیاری به دست آورده است (رضایی، ۱۳۸۰: ۱۸۴)؛ تا به آنجا که از نظر او هر که را در دل «مهر وطن» نباشد، کافر است:

هر که را مهر وطن در دل نباشد، کافر است معنی حب الوطن، فرمودهٔ پیغمبر است

(بهار، ۱۳۸۰، ج ۱: ۶۴۳)

بهار، شاعری آرمان‌گرا و در عین حال واقع‌بین است و به سبب آگاهی وسیعی که از گذشته ایران دارد و نیز به علت هیجان و شیفتگی عاطفی‌اش نسبت به این سرزمین، بهترین نغمه‌پرداز وطن است. او خرابی وطن و اوضاع آشفته مملکت را بیش از هر چیز، ناشی از بی‌کفایتی حاکمان دانسته است.

بهار، وطن‌پرستی است که کل زندگی سیاسی و اجتماعی خود را وقف این واژه کرده است. وی به دنبال احیای مجدد وطن است و آن را در گرو رشد فکری و علمی ایرانیان می‌داند:

در ره فرهنگ و آیین وطن غفلت موز
ملک‌بی‌فرهنگ و بی‌آیین، درختی بی‌بر است

(همان: ۶۳۹)

از نگاه شاملو نیز این انسان‌ها هستند که تاریخ را می‌سازند و انسان جدا از وطن وجود ندارد؛ گویی در تمام تاریخ، انسان و وطن، دو مفهوم به هم پیوسته‌اند که وجود یکی بدون دیگری، ارزش و معنایی ندارد:

و راه می‌رود بر تاریخ، بر چنین

بر ایران و یونان / انسان انسان انسان انسان... انسانها... / و که می‌دود، چون خون، شتابان
/ در رگ تاریخ، در رگ ویتنام، در رگ آبادان / انسان انسان انسان انسان... انسانها...

(شاملو، ۱۳۸۰: ۶۳)

وطن در شعر شاملو به نمادی معنوی بدل می‌شود، وطنی که رسیدن به آن و ماندن و دوست داشتن آن، مقصد نهایی امیدوارانی است که به راه می‌افتند:

وطن کجاست که آواز آشنای تو چنین دور می‌نماید؟

امید کجاست / تا خود / جهان / به قرار / باز آید؟... / چاووشیِ امیدانگیز توست /
بی‌گمان / که این قافله را به وطن می‌رساند.

(همان: ۸۳۳)

«عشق به وطن در شعر شاملو به اندازه‌ای پررنگ است که حتی عشق به معشوق زمینی را در برابر آن بی‌رنگ می‌نماید، شاملو عشق به وطن را عشقی آسمانی می‌داند که تمام وجود او را در بر گرفته و آن را از آتش خود به خاکستر بدل نموده است».

(فرخ‌زاد، ۱۳۸۳: ۱۶۳)

پیش از آنکه عشق زمینی تو قلب مرا بسوزاند
عشق آسمانی میهن، جان مرا خاکستر کرده است

(همان: ۱۶۳)

قطعه زیر، عشق شاملو را به وطن نشان می‌دهد او در این شعر، التیام درد را در ماندن در وطن می‌داند به صراحت به این عقیده مباهات می‌کند.

من اینجا می‌آم، وطن من اینجا است
به جهان نگاه می‌کنم، اما فقط از روی این تخته پوست دیگران خود بهتر می‌دانم
که چرا جلای وطن کرده‌اند، من اینجا می‌آم
چراغم در این خانه می‌سوزد، آبم در این کوزه ایاز می‌خورد و نانم در این سفره است
اینجا به من، به زبان خودم سلام می‌کنند و من ناگزیر نیستم در جوایشان
بن ژور و گودمرینگ بگویم

(دیانش، ۱۳۸۵: ۲۷۵)

اما با این حال، گاهی قدم فراتر نهاده و خود را جهانی می‌داند و متعلق به تمام دنیا. آنجا نیز که از وطن به شکایت آمده یا خود را متعلق به سرزمینی دانسته که بسیار باشکوه‌تر از زادگاه اوست، معلول و محصول احساسات آنی (زودگذر) شاعرانه یا فلسفی است:

در به درتر از باد زیستم
در سرزمینی که گیاهی در آن نمی‌روید
ای تیز خرامان!
لنگی پای من از ناهمواری راه شما بود

(شاملو، ۱۳۸۰: ۴۸۹)

پیکری

چهره‌ئی

دستی

سایه ئی

... وطنی که هوا و آفتاب شهرها و جراحات و جنسیت‌های همشهریان را به قالب خود گیرد؛

و چیزی دیگر، چیزی دیگر

چیزی عظیم‌تر از تمام ستاره‌ها، تمام خدایان

قلب زنی که مرا کودک دست‌نواز دامن خود کند!

چرا که من دیرگاهی ست جز این هیبت تنهایی که به دندان سرد بیگانه‌گی‌ها جویده شده

است، نبوده‌ام - جز منی که از وحشت تنهایی خود فریاد کشیده است، نبوده‌ام...

(همان: ۲۷۰-۲۶۹)

۵-۱-۷. آزادی‌خواهی و نقش داشتن مردم در سرنوشت سیاسی کشور

«آزادی» در معنای مدنی و اجتماعی آن، عبارت است از حقوق سیاسی و اجتماعی افراد کشور که دولت نمی‌تواند آن‌ها را از ایشان سلب کند یا با صدور حکم و وضع قانون، مانع استفاده از آن‌ها شود (فارسی، ۱۳۷۴: ۳۴).

یکی دیگر از مطالبات سخنوران دوره مشروطه، آزادی بیان و عقیده است. آزادی بیان و اظهار عقیده از این زمان به بعد چیزی نیست که در گذشته ادبیات ایران، چندان سابقه داشته باشد. آزادی‌خواهی در این عهد در دموکراتیک‌ترین مفهومش، مدنظر است؛ به این معنا که مردم، علاوه بر اینکه در زمینه اظهارنظر و عقیده، آزادی‌هایی دارند از نظر اجتماعی نیز مختارند، سرنوشت سیاسی خود را تعیین کنند. این معنا و مفهوم تا پیش از این دوران در ادبیات این مرز و بوم سابقه نداشته است؛ البته این مفهوم تا حدود زیادی به مفهوم سیاسی پیوند می‌خورد، اما شاعران زیادی در دوره معاصر آزادی را از دیدگاه‌های اجتماعی، مورد توجه قرار داده‌اند (- رضایی، ۱۳۸۰: ۶۸).

بهار نیز به جای توجه به خواست مراکز قدرت که در گذشته معمول بود به اراده و آرمان‌های ملت توجه نشان داده و سمت و سوی قلم را به نفع آنان می‌چرخاند. در این دوران «ایران همان عطیه تاریخ است که به شاعر جوان امکان داد، کاخ اثرش را بر دو پایه «آزادی سیاسی» و «ستایش وحدت ملی» بنا نهد» (سپانلو، ۱۳۷۴: ۹).

اختر سعد دموکراسی ز مغرب بردمید پرتو آن اختر از مغرب سوی مشرق رسید

(بهار، ۱۳۸۰، ج: ۱، ۱۴۷)

اگر خواسته باشیم دو نهنک بزرگ از شط شعر بهار صید کنیم، یکی «وطن» است و دیگری «آزادی». بهترین ستایش‌ها از آزادی در آثار بهار وجود دارد. بهار به سبب آگاهی نسبتاً وسیعی که از گذشته ایران داشت و به علت هیجان و شیفتگی عاطفی که نسبت به گذشته ایران در او بود، بهترین مدیحه‌سرای «آزادی» و «وطن» است؛ وطن‌پرستی در حد اعلای آن، نه شوونیزم حاکم بر دوره رضاخانی (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۳۷-۳۸).

بهار در تصنیف مشهور خود «مرغ سحر» آرمان آزادی‌خواهی را این گونه به نغمه می‌نشیند:

مرغ سحر ناله سحر کن داغ مرا تازه‌تر کن
زآه شرر بار این قفس را برشکن و زیر و زبر کن
بلبل پرسته ز کنج قفس درآ نغمه آزادی نوع بشر سرا

(بهار، ۱۳۸۰، ج: ۲، ۵۶۸)

امید به آزادی انسان و آرزوی رهایی او از بند استبداد، آرزو و آرمان بزرگ شاملو نیز هست. وی آزادی را به عنوان ضرورت حیات انسان و آنچه به او اصالت و معنا می‌دهد، باور دارد (پورنامداریان، ۱۳۸۱: ۷۳-۷۴).

... که هر ویرانه، نشانی از غیاب انسانی ست

که حضور انسان

آبادانی ست

آه اگر آزادی سرودی می‌خواند

کوچک

کوچک‌تر حتا

از گلوگاه یکی پرنده!

(شاملو، ۱۳۸۰: ۸۰۰)

شاملو، تقریباً همه اصالت و معنا و ارزش‌های انسانی را در آزادی انسان، خلاصه می‌بیند. بنابراین، دغدغه آزادی در وی، زمینه اندیشیدن به انسان یا مقدمه انسان‌اندیشی اوست. انسان از عدالت محروم مانده، انسانی که آزاد نیست. بی‌عدالتی، محکومیت انسان در حصار ناآگاهی و خاموشی و نداشتن دغدغه آزادی است (باقی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۲۰۰-۲۰۱). آزادی همچنین مقدمه و برانگیزاننده همه شادی‌هاست:

«- دلنگ دلنگ! شاد شدیم
از ستم آزاد شدیم
خورشید خانوم آفتاب کرد
... ما ظلمو نقله کردیم
آزادی رو قبله کردیم
... از شادی سیر نمی‌شیم
دیگه اسیر نمی‌شیم...»

(شاملو، ۱۳۸۰: ۴۰۳)

آزادی تا آنجا در ذهن و زبان شاملو اهمیت دارد که ترس از مردن در سرزمینی که در آن نشانه‌ای از «آزادی» نیست، بسیار هولناک‌تر از خود مرگ است:

هرگز از مرگ نه‌راسیده‌ام
اگر چه دستانش از ابتدال شکننده‌تر بود
هراس من -باری- همه از مردن در سرزمینی ست
که مزد گورکن
از بهای آزادی آدمی
افزون‌تر باشد

(همان: ۴۶۰)

از این رو، غیبت آزادی، مساوی است با غیبت انسان، چراکه امکان «شدن» و تحقق اراده، خصیصه ذاتی و وجه تمایز انسان از حیوانات است. زندان هر چه که باشد، مانع بزرگ شدن و کمال انسان می‌شود و چه مستقیم و چه غیرمستقیم، سطح تجلی استعدادهای وجودی انسان را به حداقل می‌رساند (باقی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۵۳).

حتا اگر زندان
پناه ایمن آشیانه است
و گرم جای بی خیالی سینه مادر
حتا اگر زندان
بالش گرمی ست
از بافه عنکبوت و تارک پله
رهایی را شایسته بودن است ...

(شاملو، ۱۳۸۰: ۸۰۱-۸۰۲)

برای شاعر بودن، هم، اول باید آزاد بود. اگر تو فی‌المثل، مقید به مذهبی باشی که در آن
بوییدن گل، کفر به حساب آید، هرگز از بوییدن گل، تصور و احساس شاعرانه‌ای نخواهی یافت.
شاملو در شعر «ترانه بزرگ‌ترین آرزو» از مجموعه «دشنه در دیس» خود به این بزرگ‌ترین
آرزوی خویش در همان عنوان شعر، اشاره می‌کند. «بدبختی و ویرانی و پلشتی، نتیجه فقدان
آزادی است، چراکه فقدان آزادی، غیبت انسان است و غیبت انسان، حضور شر و ویرانی»
(پاشایی، ۱۳۷۸: ۹۵).

آه اگر آزادی سرودی می‌خواند
کوچک

همچون گلوگاه پرنده‌ای

هیچ کجا دیواری فرو ریخته

بر جای نمی‌ماند

(شاملو، ۱۳۸۰: ۷۹۹)

و در جایی دیگر می‌سراید:

تمامی الفاظ جهان را در اختیار داشتیم و

آن نگفتیم

که به کار آید

چراکه تنها یک سخن

یک سخن در میانه نبود

آزادی!

(همان: ۷۴۷)

دعوت به مبارزه برای آزادی در شعر شاملو هم با لحنی برانگیزاننده، نمود پیدا کرده است:

پس پشت مردمکانت
فریاد کدام زندانی‌ست
که آزادی را
به لبان برآماسیده
گل سرخی پرتاب می‌کند؟

(همان: ۷۲۲)

۶. بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر در پی چستی و چگونگی «مؤلفه‌های جامعه‌آرمانی در شعر معاصر ایران» با مطالعه موردی و انتخاب دو تن از سخنوران برجسته (کهن‌گرا و نوگرا)؛ یعنی ملک‌الشعرای بهار و احمد شاملو، به نتایج زیر دست‌یافته است:

- ملک‌الشعرای بهار به عنوان نماینده‌ای ممتاز و معتدل از جریان ادبیات مشروطه، جامعه‌انسانی و آرمانی -در محدوده‌ی زادگاه خود- ایران را جامعه‌ای می‌داند که ضمن پاسداشت سنت و آیین -های باستانی و احیای مجد و عظمت گذشته به سازوکارهای مدرن جهان امروز نیز تن داده و خود را از دستاوردهای علمی در حوزه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و... محروم نگرداند؛ مظاهری مثل دموکراسی، قانون‌مندی، عدالت اجتماعی و طبقاتی، نوع‌دوستی و همزیستی مسالمت‌آمیز با اقوام و ممالک دیگر از آمال و آرمان‌های اوست.

- دغدغه‌های شاملو، اما به واسطه آنکه در دوره‌ی نوین‌تری از بهار زیسته، قدری متفاوت است، وی -به تأثیر از گرماگرم گرایش‌های سیاسی روزگار خویش- رونق و پیشرفت جامعه را در سایه آرمان‌های «انسان‌مدارانه» با رویکرد تفکر چپ (سوسیالیسم یا جامعه‌گرا) جست‌وجو کرده و آن را در شعر به خواننده نمایانده است.

تعارض منافع

نویسندگان هیچ گونه تعارض منافی ندارند.

منابع

- آگبرن، ویلیام فیلدینگ و نیم‌کوف، مایر فرانسیس. (۱۳۵۷). *زمینه‌های جامعه‌شناسی*. ترجمه و اقتباس امیر حسین آریان پور. تهران: انتشارات گستره.
- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۷۰). *جام جهان‌بین*. چاپ اول. تهران: انتشارات جامی.
- _____ (۱۳۷۱). *دهمین سال مرگ ملک‌الشعرای بهار؛ نوشته‌های بی‌سرنوشت*. تهران: انتشارات یزد.
- المقدسی، انیس. (۱۹۸۲). *الاتجاهات الادبیه فی العالم العربی الحدیث*. بیروت: دارالعلم الملایین.
- انوشه، حسن. (۱۳۸۱). *دانشنامه ادب فارسی*. چاپ دوم. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. سازمان چاپ و انتشارات.
- باقی‌نژاد، عباس. (۱۳۸۷). *انسانگرایی در شعر شاملو*. ارومیه: انتشارات شریعت قم.
- بهار، محمدتقی. (۱۳۸۰). *دیوان اشعار*. ۲ جلد. به کوشش چهارزاد بهار. چاپ دوم. تهران: انتشارات توس.
- بهنام، جمشید. (۱۳۷۵). *ایرانیان و اندیشه تجدد*. تهران: انتشارات فروزان.
- پاشایی، عسکری. (۱۳۸۷). *نام همه شعرهای تو، زندگی و شعر احمد شاملو*. تهران: انتشارات ثالث.
- پورنامداریان، تقی. (۱۳۸۱). *خانه‌ام/ ابریست*. تهران: انتشارات سروش.
- دیانش، ایلیا. (۱۳۸۵). *لالایی با شیپور*. تهران: انتشارات مروارید.
- دیچیز، دیوید. (۱۳۷۹). *شیوه‌های نقد ادبی*، ترجمه محمد تقی صدقیانی و غلامحسین یوسفی. چاپ پنجم. تهران: انتشارات علمی.
- رضایی، لیلا. (۱۳۸۰). *اندیشه‌های اجتماعی شعر نو*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- زرقانی، مهدی. (۱۳۸۳). *بهار و تعامل معتدل با سنت و تجدد*. نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، (۳)، ۶۱-۶۷.
- سپانلو، محمد علی. (۱۳۷۴). *شهر شعر بهار*. تهران: انتشارات علمی.
- ستوده، هدایت‌الله. (۱۳۷۴). *جامعه‌شناسی در ادبیات*. تهران: انتشارات آوای نور.
- سلاجقه، پروین. (۱۳۸۷). *امیرزاده کاشیها*. تهران: انتشارات مروارید.
- شاه سنی، شهرزاد. (۱۳۷۷). *داد پرور دیار، آرمان شهر نظامی گنجوی*. نشریه کیهان فرهنگی، (۱۴۸)، ۳۲-۳۵.
- شاملو، احمد. (۱۳۸۰). *مجموعه آثار؛ دفتر یکم شعرها*. چاپ دوم. تهران: انتشارات نگاه.

- شفیعی کدکنی، محمد رضا. (۱۳۵۹). *ادوار شعر فارسی از مشروطیت تا سقوط سلطنت*. تهران: انتشارات توس.
- شکیبی ممتاز، نسرين. (۱۳۸۷). جایگاه زن در شعر و اندیشه احمد شاملو و نزار قبانی. *فصلنامه قال و مقال*، (۲)، ۸۴-۱۰۵.
- صادقی، اسماعیل و موسوی، سید کاظم، آقاخانی بیژنی، محمود. (۱۳۹۳). بررسی نوستالژی آرمان شهر اشعار شاعران معاصر. *نشریه پژوهش‌نامه ادب غنایی*، ۱۲(۲۲)، ۱۸۹-۲۰۸.
- صاحب اختیاری، بهروز. (۱۳۸۱). *احمد شاملو شاعر شبانه‌ها و عاشقانه‌ها*. تهران: انتشارات هیرمند.
- صدری‌نیا، باقر. (۱۳۷۲). اندیشه‌های عدالت اجتماعی در شعر مشروطیت. *مجله ایران فردا*، (۶۰)، ۹۴-۹۹.
- فارسی، جلال الدین. (۱۳۷۴). *فرهنگ واژه‌های انقلاب اسلامی*. چاپ اول. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگی امام رضا(ع).
- فرخ‌زاد، پوران. (۱۳۸۳). *مسیح مادر، نشان زن در زندگانی و آثار شاملو*. تهران: انتشارات ایران جام.
- مختاری، محمد. (۱۳۷۲). *انسان در شعر معاصر*. چاپ دوم. تهران: انتشارات توس.
- مدیرشانه‌چی، محسن. (۱۳۹۶). آرمان‌گرایی در شعر، واقع‌گرایی در سیاست. *فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۶(۲۰)، ۳۵-۵۵. <https://doi.org/10.22054/qps.2017.7439>
- مهریزی، محمد. (۱۳۸۲). جایگاه و حقوق زن در نگاه متفکران اسلامی. *نشریه نگاه حوزه*، (۲۰)، ۹-۷۰.
- ملائی توانی، علیرضا. (۱۳۸۱). *مشروطه و جمهوری (ریشه‌های نابسامانی نظم دموکراتیک در ایران)*. تهران: انتشارات گستره.
- منتظمی، علی و نوروزی، علی، احمدی چناری، علی اکبر. (۱۳۸۹). اندیشه آرمان‌شهر در قصیده «علی بساط الريح» فوزی معلوف. *نشریه زبان و ادبیات عرب*، ۱(۲)، ۱۴۷-۱۷۲.
- میرسندسی، محمد. (۱۳۹۰). *چشم‌انداز جامعه‌شناسی به عدالت*. چاپ اول. تهران: موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.

Translated References to English

- AgBurn, William Fielding and Nimkov, Mayer Francis. (1978). *Fields of Sociology*. Translated and adapted by Amir Hossein Arianpour. Tehran: Gostareh Publications. [In Persian]
- Eslami Nadushan, M. A. (1991). *Jam Jahanbin*. First edition. Tehran: Jami Publications. [In Persian]
- _____. (1992). *The Tenth Anniversary of the Death of the King of Poets Bahar; Writings of the Fateless*. Tehran: Yazd Publications. [In Persian]

- Al-Maqdisi, A. (1982). *Literary Trends in the Arab World*. Beirut: Dar al-Ilm al-Malabin. [In Persian]
- Anousheh, H. (1982). *Encyclopedia of Persian Literature*. Second edition. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. Printing and Publishing Organization. [In Persian]
- Baghi Nejad, A. (1987). *Humanism in Shamlu's Poetry*. Urmia: Shariat Qom Publications. [In Persian]
- Bahar, M. T. (2001). *Poetry Collection*. 2 volumes. Edited by Cheherzad Bahar. Second edition. Tehran: Toos Publications.
- Behnam, J. (1996). *Iranians and the Thought of Modernity*. Tehran: Foruzan Publications. [In Persian]
- Pashaei, A. (2008). *The Name of All Your Poems, the Life and Poetry of Ahmad Shamlu*. Tehran: Sales Publications. [In Persian]
- Pournamdarian, T. (2002). *My House is Cloudy*. Tehran: Soroush Publications. [In Persian]
- Dianoosh, I. (2006). *Lullaby with a Trumpet*. Tehran: Morvarid Publications. [In Persian]
- Ditches, D. (2000). *Methods of Literary Criticism*, translated by Mohammad Taghi Sedqiani and Gholamhossein Yousefi. Fifth edition. Tehran: Scientific Publications. [In Persian]
- Rezaei, L. (2000). *Social Thoughts of Modern Poetry*. Master's Thesis. Tehran University. [In Persian]
- Zarghani, M. (2004). Spring and the moderate interaction with tradition and modernity. *Publication of the Faculty of Literature and Humanities, Mashhad Ferdowsi University*, (3): pp. 41-67. [In Persian]
- Sepanloo, M. A. (1995). *The City of Spring Poetry*. Tehran: Elmi Publications. [In Persian]
- Sotoudeh, H. (1995). *Sociology in Literature*. Tehran: Avaye Noor Publications. [In Persian]
- Selajqeh, P. (1998). *Amirzadeh Kashiha*. Tehran: Morvarid Publications. [In Persian]
- Shahsani, Sh. (1998). Dadparvar Diyar, Utamashahr Nezami Ganjavi. *Kayhan Farhangi Publications*, (148): pp. 32-35. [In Persian]
- Shamlu, A. (2001). *Collection of Works; First Book of Poems*. Second Edition. Tehran: Negah Publications. [In Persian]
- Shafiee Kadkani, M. R. (1980). *Persian Poetry Periods from Constitutionalism to the Fall of the Monarchy*. Tehran: Toos Publications. [In Persian]
- Shakibi Mumtaz, N. (2008). The position of women in the poetry and thought of Ahmad Shamlu and Nizar Qabbani. *Qal and Makal Quarterly*, (2): pp. 84-105. [In Persian]
- Sadeghi, E., Mousavi, S. K., and Aghakhani Bijani, M. (2014). A study of the nostalgia of the utopian city in the poems of contemporary poets. *Journal of Research in Adab Ghanaei*, 12(22): pp. 189-208. [In Persian]
- Saheb Ekhtari, B. (2002). *Ahmad Shamlu, the poet of nights and love*. Tehran: Hirmand Publications. [In Persian]
- Sadrinia, B. (1993). Thoughts of social justice in constitutional poetry. *Iran Farda Magazine*, (60): pp. 94-99. [In Persian]
- Farsi, Jalal al-Din. (1995). *Dictionary of Islamic Revolution Words*. First edition. Tehran: Imam Reza (AS) Cultural Foundation Publications. [In Persian]
- Farrokhzad, P. (2004). *Christ the Mother, the Sign of Women in Shamlu's Life and Works*. Tehran: Iran Jam Publications. [In Persian]
- Mokhtari, M. (1993). *Man in Contemporary Poetry*. Second Edition. Tehran: Toos Publications. [In Persian]

- Modirshanechi, M. (2017). Idealism in Poetry, Realism in Politics. *Strategic Research Quarterly of Politics*, 6(20): pp. 35-55. https://qpss.atu.ac.ir/article_7439.html [In Persian]
- Mehrizi, M. (2003). The Status and Rights of Women in the Eyes of Islamic Thinkers. *Negah Hawza Journal*, (20): pp. 9-70. [In Persian]
- Mollai Tavani, A. (2002). *Constitutionalism and Republic* (Roots of the Disruption of the Democratic Order in Iran). Tehran: Gostareh Publications. [In Persian]
- Moghasemi, A., Norouzi, A., and Ahmadi Chenari, A. A. (2009). The Idea of Utopia in the Poem "Ali Basat al-Reh" by Fawzi Maalouf. *Journal of Arab Language and Literature*, 1(2): pp. 147-172. [In Persian]
- Mirsandsi, M. (2011). *A Sociological Perspective on Justice*. First Edition. Tehran: Research and Development of Humanities Institute. [In Persian]

